YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISH STRATEGIYALARINING TURLARI VA MODELLARI

Yusupov Dilmurod Farxodovich

Osiyo Xalqaro Universiteti

XXI asrda insoniyat oldida turgan eng muhim muammolardan biri iqtisodiy rivojlanish va ekologik barqarorlik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash masalasidir. Aholi sonining ortishi, sanoatlashtirish jarayonlarining jadallashuvi, energiya resurslariga bo‘lgan talabning o‘sishi va atrof-muhitga antropogen ta’sirning kuchayishi natijasida global ekologik muammolar tobora keskinlashib bormoqda. Iqlim o‘zgarishi, havo va suvning ifloslanishi, biologik xilma-xillikning kamayishi hamda tabiiy resurslarning tanqisligi dunyo mamlakatlarini iqtisodiy rivojlanishning yangi modelini izlashga undamoqda.

Shu nuqtai nazardan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi zamonaviy iqtisodiy siyosatning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit bo‘yicha dasturi (UNEP) ta’rifiga ko‘ra, yashil iqtisodiyot inson farovonligini va ijtimoiy tenglikni oshirish bilan birga ekologik xavflar va resurslar tanqisligini kamaytirishga xizmat qiladigan iqtisodiy tizimdir.

Yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayoni har bir mamlakatning iqtisodiy salohiyati, tabiiy resurslari, institutsional imkoniyatlari va ekologik muammolaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Shu sababli dunyo amaliyotida yashil iqtisodiyotga o‘tishning turli strategiyalari va modellari shakllangan bo‘lib, ular iqtisodiy o‘sishning ekologik jihatdan barqaror shaklini ta’minlashga qaratilgan.

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasining nazariy asoslari barqaror rivojlanish nazariyasiga borib taqaladi. 1987-yilda e’lon qilingan Brundtland komissiyasi hisobotida barqaror rivojlanish kelajak avlodlarning ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlarini cheklamagan holda hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirish sifatida tavsiflangan.

1992-yilda Rio-de-Janeyro shahrida o‘tkazilgan BMTning Atrof-muhit va rivojlanish bo‘yicha konferensiyasi ushbu yondashuvni yanada rivojlantirdi. Natijada ekologik omillarni iqtisodiy siyosat bilan integratsiyalash zarurati yuzaga keldi.

Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- tabiiy resurslardan oqilona foydalanish;
- uglerod chiqindilarini kamaytirish;
- energiya samaradorligini oshirish;
- ekologik xavfsizlikni ta’minlash;
- ijtimoiy inklyuzivlik;
- iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash;
- innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish.

Mazkur tamoyillar yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyalarini ishlab chiqishning metodologik asosini tashkil etadi.

Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida ekologik xavfsizlik va iqtisodiy samaradorlikni uyg‘unlashtirishga qaratilgan uzoq muddatli rivojlanish dasturidir.

Mazkur strategiyalarning asosiy maqsadlari quyidagilar hisoblanadi:

- iqtisodiy o‘sishning ekologik barqarorligini ta’minlash;
- tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish;
- qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish;

- yashil investitsiyalar hajmini kengaytirish;
- ekologik innovatsiyalarni rag‘batlantirish;
- iqlim o‘zgarishi oqibatlarini yumshatish;
- aholi turmush sifatini yaxshilash.

Dunyo tajribasida ushbu maqsadlarga erishish uchun turli strategik yondashuvlar qo‘llanilmoqda.

Past uglerodli rivojlanish strategiyasi yashil iqtisodiyotga o‘tishning eng keng tarqalgan shakllaridan biridir. Ushbu strategiya iqtisodiy o‘sishni saqlab qolgan holda issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirishga qaratilgan. Bular:

- qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish;
- energiya samaradorligini oshirish;
- sanoatda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish;
- elektromobillar va ekologik transportni rivojlantirish;
- uglerod soliqlarini joriy qilish.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlari ushbu modelni muvaffaqiyatli amalga oshirayotgan davlatlar qatoriga kiradi. “European Green Deal” dasturi 2050-yilgacha uglerod neytralligiga erishishni maqsad qilgan.

Past uglerodli rivojlanish strategiyasi iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Resurs samaradorligi strategiyasi tabiiy resurslardan maksimal darajada samarali foydalanishga qaratilgan. Bunda :

- energiya iste’molini kamaytirish;
- suv resurslaridan oqilona foydalanish;
- chiqindilar hajmini qisqartirish;
- qayta ishlash texnologiyalarini rivojlantirish;
- ishlab chiqarish samaradorligini oshirish.

Mazkur yondashuv iqtisodiy o‘sishni tabiiy resurslar iste’molining ortishidan ajratib olish imkonini beradi.

Yaponiya va Germaniya resurs samaradorligini oshirish bo‘yicha ilg‘or tajribaga ega davlatlar hisoblanadi. Aylana iqtisodiyot (Circular Economy) modeli resurslarning yopiq sikl asosida qayta foydalanilishiga asoslanadi.

An’anaviy iqtisodiyotda ishlab chiqarish “olish – ishlab chiqarish – iste’mol qilish – chiqindiga chiqarish” tamoyiliga asoslangan bo‘lsa, aylana iqtisodiyotda mahsulotlar va materiallar imkon qadar uzoq muddat iqtisodiy aylanmada saqlanadi.

- qayta ishlash;
- qayta foydalanish;
- chiqindilarni kamaytirish;
- mahsulotlarning xizmat muddatini uzaytirish;
- ekologik dizayn.

Xitoy va Niderlandiya aylana iqtisodiyot modelini rivojlantirish bo‘yicha yetakchi mamlakatlar qatoriga kiradi. Tabiiy kapitalga asoslangan strategiya tabiiy resurslarni iqtisodiy boylik sifatida boshqarishni nazarda tutadi.

Mazkur strategiyaning asosiy maqsadi ekotizimlarning iqtisodiy qiymatini hisobga olish va ularni saqlashdan iborat. Bularga

- o‘rmon resurslarini tiklash;
- suv havzalarini muhofaza qilish;
- biologik xilma-xillikni saqlash;
- yer resurslarini samarali boshqarish;
- ekotizim xizmatlarini baholash.

Kosta-Rika va Norvegiya tabiiy kapitalni boshqarish strategiyasining muvaffaqiyatli namunalarini namoyish etmoqda. Yashil iqtisodiyotga o‘tishda moliyaviy mexanizmlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ko‘plab mamlakatlar yashil moliya strategiyalarini ishlab chiqmoqda. Yashil moliya strategiyasining asosiy instrumentlari:

- yashil obligatsiyalar;
- yashil kreditlar;
- ESG investitsiyalar;
- iqlim fondlari;

Har bir hududning ekologik va iqtisodiy xususiyatlarini hisobga olgan holda yashil rivojlanish strategiyasini amalga oshirishga qaratilgan modeldir.

Mazkur yondashuv:

- hududlarning ixtisoslashuvini hisobga oladi;
- mahalliy resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydi;
- ekologik muammolarni hududiy darajada hal etishga imkon yaratadi.

O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatda “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” qabul qilingan bo‘lib, unda quyidagi vazifalar belgilangan:

- qayta tiklanuvchi energiya ulushini oshirish;
- energiya samaradorligini kuchaytirish;
- suv resurslarini tejash;
- ekologik transportni rivojlantirish;

- yashil investitsiyalarni jalb qilish.

Ayniqsa, quyosh va shamol energetikasini rivojlantirish bo‘yicha yirik investitsiya loyihalari amalga oshirilmoqda.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Navoiy va Buxoro viloyatlarida yirik quyosh va shamol elektr stansiyalarining qurilishi mamlakatning past uglerodli iqtisodiyotga o‘tishida muhim ahamiyatga ega. Yashil iqtisodiyotga o‘tish zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning muqobil emas, balki zaruriy yo‘nalishiga aylanmoqda. Global ekologik muammolar, iqlim o‘zgarishi va resurslar tanqisligi sharoitida iqtisodiy o‘sishni ekologik barqarorlik bilan uyg‘unlashtirish muhim vazifadir.

Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o‘tishda past uglerodli rivojlanish, resurs samaradorligi, aylana iqtisodiyot, yashil moliya va innovatsion texnologiyalar strategiyalari eng samarali yo‘nalishlar hisoblanadi. Shu bilan birga, bozor mexanizmlariga asoslangan, davlat boshchiligidagi, innovatsion va inklusiv rivojlanish modellari mamlakatlarning o‘ziga xos sharoitlariga mos ravishda qo‘llanilmoqda.

O‘zbekiston uchun ham yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyalarini izchil amalga oshirish iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirish, ekologik xavfsizlikni mustahkamlash va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta’minlashning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York, 2015.
2. UNEP. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. Nairobi, 2011.
3. OECD. Green Growth Strategy Report. Paris, 2023.
4. World Bank. Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development. Washington D.C., 2022.
5. European Commission. European Green Deal. Brussels, 2024.
6. Asian Development Bank. Green Economy Development Framework. Manila, 2023.
7. International Energy Agency. World Energy Outlook. Paris, 2024.
8. Sachs J. The Age of Sustainable Development. Columbia University Press, 2015.
9. Pearce D., Markandya A., Barbier E. Blueprint for a Green Economy. London: Earthscan Publications.
10. Stiglitz J. Economics of the Public Sector. New York, 2021.
11. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
12. Rasulov A. Barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyot asoslari. Toshkent, 2023.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yashil iqtisodiyotga oid farmon va qarorlari.
14. Asian Infrastructure Investment Bank. Green Infrastructure Report. Beijing, 2024.
15. Global Green Growth Institute. Green Growth Best Practices Report. Seoul, 2024.